

DUYGULARIN EVRİMİ

Tuğba TORUN*

Öz

Sevinç, üzüntü, korku, güven, mutluluk vs. gibi duyguları biyolojik evrim teorisine dayanarak açıklama gayreti duyguların evrimine dair bir literatür oluşmasına yol açmıştır. Duyguların evrimi konusu doğrudan biyolojik evrimle alakalı olup daha çok insanın biyolojik yapısıyla birlikte ahlaki ve duygusal yönünün de evrim geçirdiğini düşünenler tarafından tartışılan bir konudur. Buna göre genelde memeliler özelde ise insanın duygularının evrimsel ilerleme sonucunda bugünkü kompleks yapısına ulaşmış beyin ve sinir fonksiyonlarının bir ürünü olduğu; diğer bir ifadeyle duygu dünyamızda olup biten her şeyin temelinde beyindeki sinirsel etkileşimlerin bulunduğu kabul edilmektedir. Böyle bir kabul ise zihinleri insanoğlunun duygu potansiyelini hayvanlardan tevarüs edip etmediği ile insanın diğer gelişmiş memelilerle paylaştığı ortak duygusal özelliklerin neler olduğuna yönelik sorular sormaya sevk etmektedir.

Anahtar kelimeler: Darwin, biyolojik evrim, duyguların evrimi.

Evolution of Emotions

Abstract

Efforts to define emotions such as happiness, sadness, fear, anger based on biological evolution have led to the development of a literature regarding the evolution of emotions. The issue of evolution of emotions is directly related to biological evolution and is, in fact, often discussed by those who hold the view that humans have evolved morally and emotionally, along with an evolution in their biological features. It is there fore acknowledged that as in other mammals, the emotions of humans are produced by a variety of functions of the brain and the nerves which have evolved into a far more complex structure today; in other words, an interactive neural network is mainly responsible for all that happens in our emotional world. Such a view, however, will motivate us to inquire whether the potential range of human emotions are descended from animals and what different emotional features people have in common with other mammals are.

KeyWords: Darwin, biological evolution, evolution of emotions.

* Dr. Vaize, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ataşehir Müftülüğü.

A- Giriş

Duyguların Evrimi başlıklı bu makalenin içinde insanın sevgi, güven, korku gibi temel duyguları başta olmak üzere duygularının evrimsel süreç içinde nasıl ortaya çıktığı ve bu duyguların kaynağında hangi biyolojik ve psikolojik fonksiyonların bulunduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Söz konusu duyguların açıklanmasında hareket noktasını ise evrimci görüş oluşturacaktır. Duyguları evrimsel perspektif içerisinde anlamaya çalışırken duyguların tabiata nasıl yerleştiği, evrimsel süreç içerisindeki hangi durumların hayvanlardan başlayarak insanoğlunun birtakım duyguları kazanmasına yol açtığı ve insanın sahip olduğu duyguların aynısı veya benzerlerine hayvanların da sahip olup olmadığı gibi sorulara cevap aramak bu konunun temel alt başlıklarıdır.

Her ne kadar evrimsel varoluş düşünce tarihi boyunca birçok filozof tarafından ileri sürülmüş olsa da bugün evrim teorisi denildiğinde akla gelen ilk isim Darwin'dir. Bunun sebeplerinden biri onun ortaya koyduğu evrim teorisinin kuşatıcılığıdır. Darwin sadece canlıların biyolojik değişim ve dönüşümünden söz etmeyip aynı zamanda onların taşıdığı her bir niteliğin biyolojik evrimle ilişkisini kurmuş böylece duygu, davranış, ahlaka da kendi sistemi içinde yer vermiştir. Bundan dolayı bu makalenin sınırları içinde yukarıdaki soru/sorunlara cevap aranırken hareket noktası Darwin ve onun *The Expression of the Emotions in Man and Animals* isimli eseri olacaktır. Bu eserin merkeze alınmasının en önemli sebebi, isminden de anlaşılacağı üzere, insan ve hayvan duygularının açıklandığı, onların ortaya çıkışında etkili olan şartların ele alındığı bir çalışma olmasıdır.

B- Duyguların Evrimi

Duyguların da biyolojik evrimin ürünü olduğuna yönelik fikirler insanın daha çok tinsel yönüyle ilişkili olan his dünyasının biyolojik düzlemde değerlendirilmesini ihtiva eder. Elbette insanın ruh ve beden dünyası karşılıklı etkileşim içindedir dolayısıyla hislerin bedende ağlama, gülme, korkma gibi somut yansımaları söz konusudur. Ancak evrimci perspektifte bu etkileşime ve bütün varoluşun olgulardan hareketle açıklanmasına bağlı olarak söz konusu iki yapının birbirinden ayrıldıkları sınırlar çok açık değildir. Diğer bir ifadeyle evrim maddi-manevi yönünü ayırt etmeden bir bütün olarak insanın ve memelilerin varlık buluşunu anlatır. Örneğin kutsal kitaplardaki "Tanrı insanı önce topraktan/balçıktan/çamurdan yarattı ve sonra ona ruhundan üfledi" ifadesinde olduğu gibi bir zamansal ve niteliksel ayrımın evrim teorisinde bulunmadığı; dolayısıyla beden ve ruhun iç içe geçmiş bir yapı gösterdiği veya her ikisinin de hem eşzamanlı hem de bir bütün olarak oluştukları söylenebilir.

Yine evrimin penceresinden duyguları açıklamaya yönelik çabalarda dikkati çeken bir başka husus memeliler grubuna dahil olan hayvan ve insan arasındaki duygusal ortaklık veya farklılığın sınırlarındaki belirsizliktir. Buradan hareketle eğer insanoğlu duygu potansiyelini hayvanlardan miras almışsa bu iki

tür arasındaki duygusal ortaklık ve farklılığın sebebinin ne olduğunun sorulması gerekir. Buna verilebilecek en tutarlı ve geçerli cevap, insanımsuların bulunduğu evrim basamağındaki hayvan türünün insanlarla paylaştığı ortak duygu ve davranışların evrimin varlığına, farklılıkların ise beynin evrimi ve sinir yapısındaki değişmelere işaret ettiği şeklinde olacaktır. Şöyle ki ilk insansılar/maymunların beyin ve sinir yapıları üzerinde doğal seleksiyonun sebep olduğu değişmeler ilk olarak bu canlıların zor çevre şartlarıyla karşılaşmasıyla başlamış, bunun sonucunda onların fiziksel üstünlüğü ve ilk limbik sistemleri yavaş yavaş değişmiştir. Böylece insanın duygusal potansiyelinin evrimi gerçekleşmiştir ki bu evrimin ilk aşamasında duyguların kontrol edilmesi yer almaktadır.¹

İnsan vücudunun en kompleks organı olan beyin, insandan önceki memeli beyninin aşamalı evrim ve gelişiminin bir sonucudur. İnsan beyni, içinde ilk memelilerden bu yana bütün memelilerde ortak olan ve bu sebeple memeli beyni olarak da isimlendirilen hipotalamusu ihtiva eder. Ayrıca içinde hipotalamusun ve farklı görevleri yürüten çeşitli kısımların bulunduğu limbik sistem, daha çok hayatta kalmayı sağlayan dürtü, içgüdü ve ihtiyaçların doğuşundan karşılanmasına kadar olan sürecin yöneltildiği ve böylece duygusal hareketliliğin kontrol edildiği yerdir. Yani yeme-içme, korku, öfke, merak veya endişe, cinsellik, haz gibi temel duygular burada ortaya çıkar. Örneğin bir tehlikeyle karşılaşan memelinin hayatta kalması için yapması gereken şeye dair istek ve dürtüyü oluşturan beyindeki limbik sistemdir.²

Evrim sürecinde insanın en önemli ve eşsiz kapasitesinin duygu çeşitliliği ile onların kontrol edilmesi olduğu ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre insanın da dahil olduğu bütün memelilerde duyguların kontrol edilmesi en zor davranıştır.³ Birbirinden farklı biçimlere sahip bu duygu kabiliyeti bilinç ve irade tarafından ortaya konulan hayatın her alanındaki çeşitliliklerin diğer bir ifadeyle düşünce, organizasyon, kültür gibi insan etkinliklerinin farklı biçimlerinin de temelinde yer almaktadır.⁴ Duyguların evrimine dair yapılan çalışmalarda hareket noktasını “Duygu nedir?” sorusu oluşturmaktadır.⁵ Evrimci psikologların da sorduğu bu

¹ Jonathan H. Turner, *On the Origins of Human Emotions*, Stanford University Press, California, 2000, s. 20.

² Bernard Campbell, *Human Evolution*, Rutgers-The State University Press, New Jersey, 2009, bs. 4, s. 68.

³ Kurt Kotrschal, “Emotions Are at the Core of Individual Social Performance”, *Emotions of Animals and Humans, Comparative Perspectives*, ed.: Shigeru Watanabe, Stan Kuczaj, Springer, Tokyo, 2013, s. 8.

⁴ Turner, *On the Origins of Human Emotions*, s. 85.

⁵ İngilizce literatürde Türkçedeki duygu, his kelimesine karşılık gelen iki farklı kelime kullanılmaktadır. Bunlar “emotion ve feeling”dir. Bazı psikolog ve sinirbilimciler bu ikisini birbirinden farklı tanımlarken bazıları iki kavramı ayırmamaktadır. Farklı olduğunu söyleyenlere göre “emotion” bir olay karşısında bireyin bilinçsizce gösterdiği

soruya verilen cevaplardan birinde “Her bir duygu, bir organizmanın bilişsel, fiziksel ve psikolojik tecrübe ve davranışa aniden uyum sağlamasına yardım eden özelleşmiş bir durumdur” tanımına yer verilmiştir.⁶ Doğal seleksiyonun da etkili olduğu bu süreçte böylece organizma çevresindeki tehdit ve fırsatlara karşılık verme kapasite ve eğilimini artırma yollarını elde etmiştir.⁷

Buna göre duygular meydana gelen olaylara uyum sağlamaya yardım eden, olaylara göre davranışları şekillendirerek uyum sürecini kolaylaştıran yaşantılar olmaktadır. Nitekim duyguları davranış biçimlerine göre sınıflandıran Darwin’in nazarında gerek fiziksel hisler gerekse bilişsel hisler heyecan ve hareketliliğe yol açanlar, tükenmişlik duygusuyla pasif davranmaya itenler ile bu ikisi arasında bir tutuma sebep olanlar şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Öfke, sevinç gibi enerji ihtiva eden duygular hareketliliğe yol açarlar ve bunların ortaya çıkmasında alışkanlıkların önemli bir etkisi vardır. Aşırı derecedeki acı ve korku ise insanı hareketsiz bırakan, tükenmişlik hissettiren depresif duygulardır. Bunlara ilaveten herhangi bir heyecan veya depresif davranış niteliği taşımayan, daha içsel olan dolayısıyla dışarıdan nötr ifadeler sergileyen sevgi, şefkat gibi duygular vardır. Bütün bunların yanında anlaşılamayan ve açıklanamayan pek çok duygu ve davranışın varlığı da bir gerçektir.⁸

Darwin’in biyolojik evrim içinde ve onun bir parçası olarak ele aldığı duyguların evrimi hakkında yazdığı *The Expression of Emotions in Man and Animals* isimli eserde o, duyguların içgüdüsel olduğuna ve hayvanlardan tevarüs edildiğine vurgu yapmış; davranışlara eşlik eden veya onları ortaya çıkaran duyguları açıklamıştır. Düşünür insan ve bazı hayvanlarda gözlemlenen anlamlı eylemlerin hem orijin hem de gelişiminin açıklanmasında üç ilke tespit etmiştir.

Bunlardan birincisi doğal alışkanlık diye adlandırılabilir türden davranışlardır. Bireylerin herhangi bir şeye karşı hissettikleri arzu ve duyguyu tatmin etmek için yaptığı eylemi sık sık tekrarlaması, zamanla o duygu ve arzu ile eylem arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin otomatikleşmesine, arzunun hissedildiği anda eylemin kendiliğinden ortaya çıkmasına, dolayısıyla herhangi bir beklenti

fiziksel tepki; “feeling” ise bu bilinçsiz tepki sonucunda ortaya çıkan duygu olarak açıklanmıştır. Bu durumda gayri ihtiyari verilen tepkiler “emotion”, bu tepkilerin bireyde yarattığı korku, öfke, heyecan vs. duygular ise “feeling” ile adlandırılmaktadır. Bkz. Shigeru Watanabe, Stan Kuczaj (ed.), *Emotions of Animals and Humans, Comparative Perspectives*, Springer, Tokyo, 2013, s. vi.

⁶ Randolph M. Nesse-George C. Williams, *Why We Get Sick, The New Science of Darwinian Medicine*, Vintage Books, New York, 1995, s. 210.

⁷ Linda Mealey, “The Sociobiology of Sociopathy: An Integrated Evolutionary Model”, *The Maladapted Mind, Classic Readings in Evolutionary Psychopathology*, ed.: Simon Baro-Cohen, Psychology Press, Hove, 1997, s. 136.

⁸ Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals* John, Murray Publishing, London, 1872, s. 349-350.

veya fayda düşünülmezsizin o davranışların gerçekleştirilmesine yol açabilmektedir. İkinci ilke ise alışkanlık haline gelen davranışların tam tersi eylemde bulunmaktır. Buna göre, bütün yaşam boyunca kazanılan pratikler bazı davranışları insanda yerleşik hale getirir. Tecrübe yoluyla alışkanlık haline gelen bu davranışlar ilk prensipteki arzu ve duyguların istekleri doğrultusunda davranma alışkanlığıyla birbirine terstir. Bir anlamda içgüdüsel veya tabii olan davranışlar zamanla yaşam tecrübesinin ürünü iradeli davranışlara dönüşür. Her iki durumda da zihnin farklı bir bölgesinin uyarılmasına bağlı olarak ilk durumda bireyde içgüdüsel hisler veya arzular baskın olurken ikincisinde arzuların tersine bir istek uyanarak “yapmam gerekir veya yapmamam gerekir” düşüncesine uygun iradeli eylemler yapılır. Bu ahlak felsefesinin önemli tartışmalarından olan “is (dir)’den ought (meli/malı) çıkar mı?” sorusuyla ilgilidir. Bireyde arzu ile tecrübe ürünü alışkanlıklardan hangisinin daha baskın olduğu ise en fazla tekrarlanan veya yapılan davranışa göre değişmektedir. Nitekim bunu, tabii duygu veya dürtülerini kontrol etmeyi, onları her ortaya çıktıklarında değil de dengeli ve gerektiğinde fayda temin edecek biçimde kullanmayı öğrenememiş, bu yönlerini iradesine tabi kılamamış insanların doğal dürtülerinin etkisi altında hatta esiri olarak yaşadıklarına dair sosyal hayattaki gözlemler desteklemektedir. Bu da birinci ilkeye uygun bir hayat demektir. Buna mukabil kişinin bu dürtülerini kontrol edebilmeyi öğrendiği durumda ise ikinci ilkeye göre şekillenmiş bir hayat öne çıkar. Üçüncü ilkede ise sinir sisteminin, bu sistemde de omurilik sisteminin uyarılması sonucu meydana gelen davranışlardan söz edilmektedir. Bu durumda sinir hücrelerinin hem birbirleriyle hem de vücudun diğer organlarıyla ilişkisi sinir gücüne bağlı hareketlerin yönünü de belirlemektedir. Ancak bu sinirsel hareketlerin takip ettiği istikamette alışkanlıkların etkisi tamamen ortadan kalkmadığı için günlük hayattaki pek çok eylemin alışkanlıklarla veya tabii temayülle doğrudan ilişkili olma durumu devam eder.⁹ Aniden veya kısa süreli düşünceler sonucunda verilen kararların pek çoğuna akıl ve iradenin hakim olduğu düşünülse de aslında onların gerisinde alışkanlıkların yönlendirmesinin bulunduğu da inkar edilemez.

Darwin’e göre, duyguların dışı vurumu olan yüz ve beden diline ait ifadeler insanların huzur ve iletişimi için gereklidir; çünkü bunlar karşılıklı ilişkileri belirler. Bireyler, iletişim kurduğu insanın jest ve mimiklerine göre ona karşı sevgi ve güven veya korku ve endişe hissederek kendisine bir davranış haritası çizer. Örneğin yeni doğmuş bir bebeğin ilk duygularının şekillenmesinde annenin jest ve mimiklerinin önemli bir etkisi vardır. Yine bebeğin güzel bir davranışını annenin gülümseyerek onaylaması ya da kötü bir şey yaptığında kaşlarını çatarak onaylamaması gibi mimikler bebeğin doğru davranışlarını pekiştirmektedir. Dolayısıyla duygu ve düşüncelerin en doğal ve gerçekçi biçimde dışarı yansımaları jest ve mimikler yoluyla gerçekleşmektedir.¹⁰ Bununla birlikte

⁹ Darwin, *The Expression of the Emotions*, s. 348-349.

¹⁰ Darwin, *The Expression of the Emotions*, s. 365-366.

yüz ve beden hareketlerinin, duygusal ve bunların kaynağı olan zihinsel durumları da doğrudan veya daha gerçekçi bir biçimde yansıttığı da ifade edilmektedir. Duygusal ve zihinsel durumların en açık ve saf hali üzerinde konuşabilmek için ise yine bebeklerin hareketlerinin izlenmesi doğru sonuca ulaşmaya yardım edebilir. Nitekim Darwin, yeni doğanların duygularını doğrudan ifade ettiklerini, duygularının en samimi göstergesinin yüz ifadeleri olduğunu ancak ileri yaşlarda bu saf ve samimi ifadelerin maskelendiğini söylemektedir.¹¹ Bu maskelerin kullanılmasında ise zihin devreye girmektedir. Aynı şekilde ani gelişen durumlarda insanların ilk tepkileri daha doğal dolayısıyla duyguları daha aşikar görülebilir iken planlı ve zamana yayılan durumlarda bireyler, kendileri için faydalı olduğunu düşündükleri ifadeleri kullanmayı tercih edebilmektedir. Ancak gerçek şu ki duyguların gerek doğal yansımalarında gerekse maskeli yansımalarında olsun zihin her zaman işlevsel olup hissedilen duygu ve ortaya çıkan davranışlar zihinle doğrudan ilişkilidir.¹²

Bununla birlikte zihin-duygu-davranış arasındaki ilişkinin bir başka boyutu daha vardır ve o da zihin aldatmalarıyla ilgilidir. Yani insanların yüz veya beden ifadelerini yorumlamada zihin insanları zaman zaman yanıltmaktadır. Mesela bir insanın mimiklerinden çıkarılan mana gerçekte o insanın hakiki niyet veya düşüncesinden farklı olabilir. Bunun sebeplerinden biri, insanların hayal gücünün olguları farklı görmeye, yorumlamaya yol açmasıdır. Yine alışkanlıkların zihinde meydana getirdiği anlam kodları insanları yanlış düşünce ve duygulara sevk edebilmektedir. Ancak bu şekilde hayal gücü veya zihnin olgu hakkında insanı farklı yönlendirmesi durumuna hayvanlarda rastlanmaz, çünkü onlara alışkanlıklar değil içgüdüler hakimdir.¹³

Darwin duyguların insanın huzuru için gerekli olduğunu söylemiştir. Benzer düşüncüyü paylaşan bir başka görüşe göre de her bir duygu organizmanın yaşam mücadelesinde ayakta kalmasına yardım edecek biçimde evrim geçirmiştir. Örneğin fiziksel acı ansızın veya gelecekte ortaya çıkacak silsile zararlardan korunmak için evrilmiş bir kapasitedir. Aynı şekilde endişe duyma çeşitli zarar ve tehlikelerden korunmayı sağlayan bir duygudur. Yorgunluk aşırı çaba sarfetmekten, üzüntü ise çok fazla kayba uğramaktan alıkoyan duygusal tavırlardır. Bunlar bireylerin bir işe veya eyleme motive edilmelerinde duyguların sağladıkları olumlu katkının göstergeleridir. Yine bu örnekler, psikolojik ve zihinsel işleyişte duyguların da etkili olduğuna bir delil teşkil edebilir¹⁴ki nitekim insanın bilişsel kabiliyetlerini kullanmasını tetikleyen asıl gücün duygular olduğu

¹¹ Darwin, *The Expression of the Emotions*, s. 13-14.

¹² Darwin, *The Expression of the Emotions*, s. 14.

¹³ Darwin, *The Expressions of the Emotions*, s. 14-17.

¹⁴ Nesse and Williams, "Are Mental Disorders Diseases?", *The Maladapted Mind*, s. 3.

ileri sürülen görüşler arasında yer almaktadır.¹⁵ Bütün bunların gerçekleşmesini sağlayan beyin ile duygular arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki duygusal yaşantılar beynin kimyasal dengesinde birtakım değişikliklere sebep olduğu gibi hastalık ve benzeri sebeplerle beyinde meydana gelen hormonal ve kimyasal değişiklikler de duygular üzerinde hem hissedilme derecesi hem de yansımaları bakımından etkili olmaktadır. Örneğin bütün memelilerde ortak olan ve herhangi bir değişikliğe uğramadan bugün insan beyni tarafından da salgılanmaya devam eden oxytocin hormonunun aile içi veya cinsler arasındaki bağlılık ve sevgi duygusunun oluşmasında etkili olduğu söylenmektedir. Yine bütün memelilerde doğum sonrası kurulan anne-çocuk arasındaki bağ bu hormonun salgılanmasıyla ilgilidir. Ancak bütün omurgalıların bu hormona sahip olması onların çocuklarına karşı en üst seviyede bağlılık veya sevgi hissi taşıdıkları anlamına gelmemektedir.¹⁶

C- Duyguların Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Evrim sürecinde duyguların ortaya çıkmasındaki en büyük etkenin çevresel faktörler olduğu aşikardır. Çünkü bireyin bu faktörlere uyum sağlamak için gösterdiği tavırlar onun evriminin yönünün belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Nitekim evrim teorisinin önemli bir ilkesi olan doğal seleksiyon da çevre-birey ilişkisinin uyumuna göre gerçekleşmiştir. Bir diğer faktör ise olaylarla karşılaşma sıklığıdır. Aynı veya benzer durumlar ne kadar çok tekrarlanır ve yaşanır ise ona gösterilen olumlu veya olumsuz duygusal tepkiler de o kadar pekişecektir. Bundan dolayı duyguların ortaya çıkmasında ve bazılarının daha baskın olmasında organizmanın içinde bulunduğu ve çevreye uyumunu sağlayan durumlar ile bunların sürekliliği önemli role sahiptir. Örneğin panik, sosyal korku, cinsel uyarılma gibi duyguların yaşanmasında yırtıcı hayvanların saldırıları ile gruptan dışlanma sonucunda karşılaşılacak tehlikelerin varlığı göz ardı edilemez. Buna mukabil çiftleşme ve çoğalmanın doğurduğu fırsatlarla sık sık karşılaşılmasının hem uyum sağlama hem de korku ve endişe gibi duyguların bastırılmasında olumlu bir yeri vardır. Söz konusu durumlardaki zarar ve fırsatların düzenli aralıklarla yaşanması ise bu duyguların şekillenmesinde pekiştirici rol oynamışlardır.¹⁷

Çevresel faktörlere uyum sağlamanın temelinde bireyin varlığını sürdürme isteği vardır. Dolayısıyla bu isteği mümkün kılacak olan hayatta kalma mücadelesi de duyguların evriminde önemli bir etkidir. Özellikle korku ve endişe hatta öfke gibi duyguların bu mücadelenin bir sonucu olduğu açıktır. Bununla birlikte hayatta kalma isteği hem çatışmayı hem de işbirliğini doğurur. Şöyle ki sınırlı kaynakların çok sayıda kişi tarafından paylaşılacak olması bireyler

¹⁵ Lance Workmanand Will Reader, *Evolutionary Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 331.

¹⁶ Kotrschal, "Emotions Are at the Core", s. 6-7.

¹⁷ Nesseand Williams, "Are Mental Disorders Diseases?", *The Maladapted Mind*, s. 4.

arasında çatışmaya yol açarken bu sınırlı kaynaklara ulaşmak bireyleri aynı zamanda işbirliği yapmaya da sevk edecektir. Hatta doğal hayattaki bu yarış ve işbirliğinden oluşan ikili tavrın vücudun biyolojik işleyişinde görev alan hücreler ile fonksiyonları arasında dahi olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Buna göre hücreler benzer genleri paylaşımlarına rağmen farklı hücrelerde farklı miktarlarda bulunur ve iş görürler. Vücudun kaynakları için birbirleriyle yarışan bu hücreler aynı zamanda işlevlerini devam ettirebilmek için etkili bir işbirliği de kurmak zorundadır. Dolayısıyla işbirliği ve yarış, aynen doğal hayatta olduğu gibi, birbiri ile iç içe geçmiştir. Hayvanlar dünyasında görülen işbirliğinin temelinde hayatta kalma mücadelesinin bulunduğu aşıkardır. Örneğin kuşlar geceleri topluca tünerler ve gündüzleri de beraber uçarlar; böylece yiyecek sıkıntısı çekildiği zamanlarda hayatta kalabilirler. Toplu hareket eden bireyler birbirlerinden yiyecek elde etme metotlarını öğrendikleri gibi yiyeceğin elde edilmesi, kullanılması ve korunması hususunda da işbirliği yapmış olurlar. Yeni hayata katılan bireyler ise sosyal hayatın zorunluluklarını, işbirliği, yardımlaşma ve bunlarla birlikte kendini korumayı bir grup ve aile içinde öğrendiklerinden yaşama şansları daha fazla olmaktadır.¹⁸

Duyguların evriminde biyolojik ihtiyaçlar ve alışkanlıklarla birlikte toplumsal/kültürel şartların etkisinden de söz edilebilir. Bu etki daha çok memeli tabiatına yerleşmiş duyguların şekillenmesinde ve yaygınlık kazanmasında görülebilir. Yine toplumsal kurallar bireylerin bazı duygu ve davranışlarının pekişmesini bazılarının ise pasif kalmasına sebep olur. Örneğin bencillik toplum tarafından hoş görülme ve kınanan bir davranış olduğu için bireyler cömert olma veya yardım etme davranışlarını yapmaya sevk edilirler. Toplumun bu yöndeki baskısı ve yapılmadığı takdirde toplumdaki dışlanma korkusu bireyleri belli davranışları yapmaya zorlar; bu durumun sürekliliği de o davranışların yerleşmesine yol açar. Bu şekildeki duygu ile kültür arasındaki ilişkide de bir çift yönlülükten söz etmek mümkündür. Yani hem duygular sosyal ilişkinin kurulmasına zemin hazırlar hem de mevcut ilişkilerin duyguları etkilemesi sonucunda bireyler karmaşık sosyal hayata uyum sağlar.¹⁹

Düşünürler arasında insanın temel veya ilk duygusunun korku ve öfke olduğu hususunda bir fikir birliği bulunduğundan söz edilebilir. Evrim sürecinin iki önemli ilkesi olan doğal seleksiyon ile hayatta kalma mücadelesi birlikte düşünüldüğünde bunların temel duygular olması oldukça tutarlı ve doğaldır. Yine mutluluk ve üzüntü de ilk duygular arasında kabul edilmektedir.²⁰ Korku, öfke, sevinç ve üzüntünün ilk duygu kabul edilmesi onların bütün tür ve kültürlerde

¹⁸ Donald, M. Broom, *The Evolution of Morality and Religion*, Cambridge University Press, NewYork, 2003, s. 20.

¹⁹ Kotrschal, "Emotions Are at theCore", s. 4.

²⁰ Turner, *On the Origins of Human Emotions*, s. 67.

ortak olduğu anlamına geldiği gibi diğer bütün duyguların temelinde de bunların bulunduğu işaret etmektedir.²¹

Söz konusu duygulardaki ortaklığın bir sonucu olarak onların ifade edilmesinde de insan ile yakın türü arasında benzerlikler bulunduğu dikkat çekilmektedir. Örneğin korkunun daha ılımlı hali olarak tanımlanan şaşkınlık durumunda insanın kaşlarının tamamen havaya kalktığı; bu durumun gözlerin iyice açılmasına ve görüş alanının maksimuma çıkmasına sebep olduğu gözlenmiştir. Yine bir tehlike anında oradan kaçarken nefes alıp vermedeki zorluğun ağzın açık kalmasını gerektirdiği belirtilmiştir. Maymunların şaşkınlık halinin ifadeleri ise gözlerin açık ancak ağzın kapalı kalmasıdır. İnsanda öfke ifadeleri sınıksız kapalı fakat aşırı hiddetlenmede dişler gözükecek biçimde açık bir ağız, çatık kaşlar, kızarmış bir yüz, öfkenin nesnesine bakılmaması; beden ise her an harekete hazır bir duruş içindedir. Maymunlarda da öfkenin yansımaları olarak benzer dik dik bakışlar, yüzün kızarması, ağzın yaygın duruşundan söz edilmektedir. Üzüntü hissi yüz kaslarının rahatlamasına, yüzün düşmesine, ağız köşelerinin aşağı sarkmasına, kaşların eğilmesine yol açar. Benzer mimiklere insanın en yakın türü sayılan maymunlarda da rastlandığı söylenmektedir.²² Fakat bu gibi korku, öfke ve şaşkınlığın bir başka duyguyu, heyecanı doğurduğu; ya da herhangi bir durum karşısında heyecanlanmanın adı geçen duyguları ortaya çıkardığına yönelik tespit²³ duyguları sınırların etkileşimi veya fonksiyonuyla ilişkilendiren görüşlere temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir. Çünkü sınırların mi duyguları yarattığı yoksa duyguların mı sınırları harekete geçirdiği kesin olarak bilinmemektedir. Yani insan bir durum karşısında beyindeki sınırların ilgili komutu sonucunda mı öfke, üzüntü veya sevinç hissetmekte ya da bu durumun onda yarattığı bazı duygusal hisler mi sınırları uyarmakta sorusunun cevabı açık değildir.

D- Değerlendirme

Duyguların evrimine dair bu makalenin ortaya koyduğu en önemli sonuç, duyguların memelilerin hayatta kalmasını sağlayan en önemli güç olduğudur. Çünkü bu duygusal tepkiler vasıtasıyla memelilerin kendilerini hem çevreden gelen zararlardan korudukları hem de bu yolla çevreye uyum sağladıkları düşünülmektedir. Yine buraya kadar anlatılanlardan hareketle ileri sürülebilir ki insan ile diğer memeliler arasında özellikle de beyin yapısında önemli benzerlik

²¹ Charles D. Laughlin, Jason Throop, "A Biogenetic Approach", *Biocultural Approaches to the Emotions*, ed. Alexander Laban Hinton, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 343.

²² Paul E. Griffiths, *What Emotions Really Are*, The University of Chicago Press, Chicago, 1997, s. 49.

²³ Broom, *The Evolution of Morality and Religion*, s. 98.

olduğuna yönelik tespit;²⁴ beyindeki duygulanma ve taklit etme potansiyelinin merkezi olan amygdala bölgesinin bütün memelilerde bulunması;²⁵ bu taklit yeteneğinin hemen hemen çocuklardakine yakın derecede yavru şempanzelerde de gözlemlenmesi;²⁶ oxytocin gibi bazı hormonların insanın da dahil olduğu memeli türünde var olması ve hepsinde işlevsel sonuçlarının aynı olması gibi ortaklıklar duyguların evrimin ürünü olduğu düşüncesini destekleyici niteliktedir.

Buradan anlaşılmaktadır ki evrimsel açıdan ilk veya basit duygular ilk memelilerden beri vardır ve insanoğlu duygu potansiyelini bu memelilerden miras almıştır. İleri sürülen bu fikrin en önemli delili ise beynin yapısında ve işleyişinde bulunmaktadır. Şöyle ki incelenen bütün memelilerin beyinde ortak bir parça bulunduğuna işaret edilmektedir. Hipotalamus ismi verilen bu parçanın temel fonksiyonu bireylerde doğal dürtü ve ihtiyaçları ortaya çıkarması ve bunların karşılanması yönünde bir eğilim oluşturmaktır.²⁷ Doğal dürtü ve ihtiyaçlar denilince ise yeme-içme, üreme, barınma ve güven gibi durumlar akla gelmektedir. Çünkü bu ihtiyaçlar canlıların hayatını devam ettirebilmesinin asgari şartlarıdır.

Yukarıda ifade edildiği gibi psikoloji ve etolojinin memelilerde var olan temel duyguların öfke, korku, cinsellik, yeme-içme ve sevgi olduğu yönündeki tespitleri duyguların evrimini dolayısıyla insanoğlunun evrimsel geçmişini gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim klasik İslam felsefesinde de bu duyguların bazıları nebati ve hayvani nefsin özellikleri arasında sayılmaktadır. Yeme-içme ve üremenin nebati nefis, öfkenin hayvani nefis basamağı olarak belirlenmesinden²⁸ çıkarılabilecek sonuçlardan biri ister teolojik isterse evrimci yaklaşım kabul edilsin insanoğlunun evrendeki diğer canlılarla bazı ortak

²⁴ Harry J. Jarison, “The Evolution of Diversity in Brain Size”, *Development and Evolution of Brain Size: Behavioral Implications*, ed.: Martine E. Hahn, Craig Jensen, Bruce C. Dudek, Academic Press, New York, 1979, s.30.

²⁵ Joseph E. LeDoux ve Daniela Schiller, “The Human Amygdala, Insights From Other Animals”, *The Human Amygdala*, ed.: Paul J. Whalen, Elizabeth A. Phelps, The Guilford Press, New York, 2009, s. 54-55.

²⁶ M. Myowa-Yamakoshi, “How and When Do Chimpanzees Acquire the Ability to Imitate”, *Cognitive Development in Chimpanzees*, ed.: T. Matsuzawa, M. Tomonaga, M. Tanaka, Springer, Tokyo, 2006, s. 222-224.

²⁷ Hipotalamusun fonksiyonları ile ilgili bkz. http://www3.istanbul.edu.tr/itf/fizyoloji/Ogretim_Uye_ve_Yardimcileri/Ziya_Ziylan/hipotalamus.pdf. 10.01.2016; 12:53.

²⁸ İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Düşünürleri*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1983, s. 43, 78. Örneğin Farabi insanda nebati, hayvani ve insani güçlerin varlığından söz etmiş; nebati güçlerin besleyici, yetiştirici ve doğurucu, hayvani güçlerin ise hareket ve idrakten oluştuğunu söylemiştir. Aynı fikirler İbni Sina’da karşımıza nebati, hayvani ve insani olmak üzere üç türlü nefis olarak çıkar. Nebati nefis besleyici, geliştirici ve doğurucu; hayvani nefis ise hareket ve idrak etme özellikleriyle tanımlanmıştır. Benzer düşünceleri İbni Rüşd’de de bulmaktayız.

özelliklere sahip olduğudur. Ancak şu da bir gerçektir ki gerek bu duygusal ortaklıklar gerekse biyolojik ortaklıklar insanın varoluş serüvenini bilimsel açıdan açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Biyolojik evrimin kabul edilmesi halinde duyguların evrimin bir ürünü olduğu ve onların insana memeli atalarından miras kaldığına inanılması tutarlı ve mantıklı bir düşünce olacaktır. Fakat evrime inanılmaması durumunda bazı hayvanlarla paylaşılan bu ortaklığın nasıl açıklanacağı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır.

Aynı şekilde insanın diğer memelilerle duygusal ortaklığı olması, onlardan bazı şeylerin gelişerek insana aktarılması “İnsanı insan olmaktan çıkarır mı?” sorusunun sorulmasını gerektirir. Bu sorular “İnsanın duygularını kontrol edebilme yetisinin bir anlamı yok mudur?”, “Duygularını faydasına olacak şekilde ya da inançlarına uygun bir biçimde yönlendirmesi, kabul ettiği değerleriyle doğal duygularına sınır ve yön tayin etmesi insanın en önemli özelliği değil midir?” ve “Bütün bunların yapılabilmesini mümkün kılan akıl ve irade gücü insanın gerçek alamet-i farikası değil midir?” diye devam ettirilebilir.

Bu sorulardan hareketle düşünüldüğünde insanı tanımlayan temel niteliklerin neler olduğu da ortaya çıkmaktadır aslında. Yani bir canlıyı insan kılan veya insanı insan yapan temel unsur ahlak sahibi olması,²⁹ bir diğer ifadeyle akıl ve iradesini kullanarak ahlakını oluşturan değer sistemini biyolojik-sosyolojik hayatındaki ihtiyaçların karşılanmasında rehber edinmesi ve benimsediği değer ilkelerine göre yaşamasıdır. Bundan dolayı eğer evrim teorisinin insanın maddi-manevi hayatına verdiği bir zarardan söz edilecek olursa belki de en büyük zararın herhangi bir değer düşüncesine sahip olmayan daha doğrusu hayatını tabii duyguları ve içgüdülerinin istekleri doğrultusunda yaşamayı değer olarak benimsemiş bireylerin bu teoriyi kendilerine dayanak yapmaları olduğu söylenebilir. Yine siyasi ve ekonomik güç ve menfaat temin etmede teorinin kullanılmaya müsait fikirleri de söz konusu zararın bir başka yönüdür. Genel menfaati gözeten değerlerden yoksun olarak sürdürülen hayatın duygu ve düşünce dünyasına yerleştireceği alışkanlıkları, yukarıda Darwin’in yaşam tecrübesinin zamanla alışkanlık haline geldiğine dair ilkesiyle eşleştirmek mümkündür. Bununla birlikte duygu-kültür ilişkisinden söz ederken ifade edilen çift taraflı etkiye bağlı olarak kültür kodlarının güç üstünden tanımlanması sonucunda duygular da buna göre yaşanır hale gelecek ve sevgi, merhamet, yardımlaşma duygularından ziyade öfke, nefret, bencillik yaşamın temel değerleri olarak benimsenmeye başlayacaktır. Nasıl ki doğal hayatta verilen yaşam

²⁹ Ömer Türker (ed.), “Varolma Çabası Olarak Ahlak”, *Ahlakın Temeli*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2015, s. 108. Aynı eserde “İnsan Olmak ve Ahlak” isimli makalenin yazarı Tahsin Görgün de ahlakın insana ait bir özellik ve dolayısıyla sadece insan eylemlerinin değer yüklü olduğunu söylemektedir. Bkz. s. 2.

mücadelesi ilkönce öfke, korku, endişe gibi duyguların ortaya çıkmasına sebep olduysa sosyal/kültürel hayattaki güç savaşları da buna uygun duyguların baskın olmasına yol açacaktır.

Bu yöndeki duygusal tehlikeyi önlemenin en etkili yollarından biri ise kutsal inanç ve ahlak sistemlerinin daha fazla hissedilir ve yaşanılır kılınması olacaktır. İster evrimsel varoluşu ister Tanrı'nın yaratmasını kabul edelim her ikisinde de ortak olan şey, insanın hayvani bir ruh taşıması yani hayvanlarla ortak olan birtakım duygu ve davranışlarının bulunmasıdır. İşte gerek evrim sürecinde insan basamağına yükselmenin gerekse teolojik inançtaki Tanrısal ruhu taşımanın yüklediği sorumluluğun bir sonucu olarak insanoğlunun hayvani nefis boyutundan insani nefis boyutuna çıkmayı dolayısıyla insani, ahlaki ve dini değerlerin ilkelerine göre bir hayat yaşamayı gaye edinmesi gerekir. Çünkü sadece bu durumda hem yatay hem de dikey boyutuyla bütüncül ve insani maddi-manevi yönüyle kuşatan bir evrimden söz edilebilir.³⁰ Kutsal bir inanç sisteminin kabul edilmesinin biyolojik evrim fikrine aykırı olduğu, dinin insan beyninin evrimi sonucunda kutsal/yüce bir varlığa duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığı düşünülse bile gerçek olan şudur ki insan bir dine, kutsal bir varlığa inanma ihtiyacını doğal olarak hissetmektedir. Dolayısıyla bütün insanlığın faydasının gözetilip korunduğu bir inanç ve değer sistemi ancak ilerleyen bir evrimin göstergesi olabilecek iken egoların daha çok öne geçmesi, farklı biçimlerde de olsa güç savaşlarının devam etmesi evrimle ilgili tereddütlerin sürdürülmesine sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

Broom, Donald, M., *The Evolution of Morality and Religion*, Cambridge University Press, New York, 2003.

Campbell, Bernard, *Human Evolution*, Rutgers-The State University Press, New Jersey, 2009, bs. 4.

Cowel, Sion (ed.), *The Teilhard Lexicon: Understanding the language, terminology and vision of the writings of Pierre Teilhard de Chardin*, Sussex Academic Press, Brighton, 2001.

Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Düşünürleri*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1983.

Darwin, Charles, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, John Murray Publishing, London, 1872.

³⁰ Sion Cowel (ed.), *The Teilhard Lexicon: Understanding the language, terminology and vision of the writings of Pierre Teilhard de Chardin*, Sussex Academic P, Brighton, 2001, s.32, 34. Chardin'in düşüncesinde evrim sürecinin iki boyutundan sözedilmektedir. Bunlardan birisi kozmik (natural), diğeri christic (supernatural) ismini alır. Evrimci veya teilhardçı perspektifte christic canlı ve dönüşen temel bir nitelik olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda onun hem dünyevi hem de manevi/ruhi/dini bir özelliği vardır.

Griffiths, Paul E., *What Emotions Really Are*, The University of Chicago Press, Chicago, 1997.

Jarison, Harry J., “The Evolution of Diversity in Brain Size”, *Development and Evolution of Brain Size: Behavioral Implications*, ed.: Martine E. Hahn, Craig Jensen, Bruce C. Dudek, Academic Press, New York, 1979.

Kotrschal, Kurt, “Emotions Are at the Core of Individual Social Performance”, *Emotions of Animals and Humans, Comparative Perspectives*, ed.: Shigeru Watanabe, Stan Kuczaj, Springer, Tokyo, 2013.

Laughlin, Charles D.-Throop, Jason, “A Biogenetic Approach”, *Biocultural Approaches to the Emotions*, ed.: Alexander Laban Hinton, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Le Doux, Joseph E. ve Schiller, Daniela, “The Human Amygdala, Insights From Other Animals”, *The Human Amygdala*, ed.: Paul J. Whalen, Elizabeth A. Phelps, The Guilford Press, New York, 2009.

Mealey, Linda, “The Sociobiology of Sociopathy: An Integrated Evolutionary Model”, *The Maladapted Mind, Classic Readings in Evolutionary Psychopathology*, ed.: Simon Baro-Cohen, Psychology Press, Hove, 1997.

Myowa-Yamakoshi, M., “How and When Do Chimpanzees Acquire the Ability to Imitate”, *Cognitive Development in Chimpanzees*, ed.: T. Matsuzawa, M. Tomonaga, M. Tanaka, Springer Tokyo, 2006.

Nesse, Randolph M.-Williams, George C., *Why We Get Sick, The New Science of Darwinian Medicine*, Vintage Books, New York, 1995.

Turner, Jonathan H., *On the Origins of Human Emotions*, Stanford University Press, California, 2000.

Türker, Ömer (ed.), “Varolma Çabası Olarak Ahlak”, *Ahlakın Temeli*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2015.

Workman Lance and Reader Will, *Evolutionary Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

http://www3.istanbul.edu.tr/itf/fizyoloji/Ogretim_Uye_ve_Yardimcilari/Ziya_Ziylan/hipotalamus.pdf. 10.01.2016; 12:53.